

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล
(Individual Study)

การประกอบวิชาชีพทนายความตามหลักนิติธรรม

จัดทำโดย ดร.สมพงษ์ สิงห์สมบุญ
รหัส ๖๐๑๐๖๔๒

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรม
หลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๖
วิทยาลัยศาลรัฐธรรมนูญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

ลิขสิทธิ์ของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

การประกอบวิชาชีพทนายความตามหลักนิติธรรม

ดร.สมพงษ์ สิงห์สมบูรณ์^๑

บทคัดย่อ

การพัฒนาสังคมเพื่อให้ประชาชนในสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขได้ ต้องเป็นสังคมที่ใช้หลักกฎหมายในการปกครอง (Rule by Law) อยู่ร่วมกันของคนในสังคม แต่ว่ากฎหมายก็มีได้เป็นหลักในสังคมอย่างสมบูรณ์แบบ เนื่องจากกฎหมายนั้น ล้วนมีที่มาจากมนุษย์ จึงทำให้มีทั้งดีและไม่ดี บางคนจึงอาจใช้กฎหมายสร้างความไม่เป็นธรรมและเป็นเครื่องมือทำลายล้างฝ่ายตรงข้ามพร้อมกับใช้กฎหมายสร้างความถูกต้องชอบธรรมให้กับตนเอง ความเป็นธรรมในแต่ละประเทศอาจแตกต่างกันได้ จึงมีการนำเสนอแนวคิดเรื่องหลักนิติธรรม (Rule of Law) เพื่อให้เป็นหลักประกันแก่ประชาชนในสังคมว่า กฎหมายที่บังคับใช้อยู่นั้น ไม่ได้เกิดขึ้นตามอำเภอใจ แต่มีหลักการพื้นฐานของหลักนิติธรรม หลักประชาธิปไตย และหลักสิทธิมนุษยชน

ทนายความเป็นผู้ประกอบวิชาชีพอิสระที่ไม่ตกอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของภาคส่วนใด แต่ยังคงดำเนินตามหลักเกณฑ์ภายใต้ข้อบังคับบรรษัททนายความทนายความจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทในการอำนวยความสะดวกในกระบวนการยุติธรรมได้อย่างอิสระ สามารถช่วยคุ้มครองสิทธิของผู้ต้องอรรถคดีในคดีอาญาได้ตลอดทุกขั้นตอน ทนายความมีส่วนช่วยในการเผยแพร่ให้ความรู้ทางกฎหมายรวมถึงทนายความอาสา ก็มีส่วนช่วยในการให้ความช่วยเหลือประชาชนทางกฎหมายแก่ผู้ยากไร้ หรือผู้ด้อยโอกาสให้ได้รับความเป็นธรรม และอำนวยความสะดวกให้ประชาชนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้อย่างทั่วถึง เป็นธรรม และเท่าเทียม ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญและหลักนิติธรรม

คำสำคัญ หลักนิติธรรม ทนายความ กระบวนการยุติธรรม

^๑ กรรมการบริหารสภาทนายความภาค ๑ สภาทนายความในพระบรมราชูปถัมภ์

การประกอบวิชาชีพทนายความตามหลักนิติธรรม

บทนำ

ทนายความนั้น ไม่มีหลักฐานปรากฏยืนยันชัดเจนว่าถือกำเนิดมาอย่างไร เพียงแต่ยอมรับกันว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นมาจากศิลปะแห่งการพูดในที่ชุมชน ซึ่งเดิมเป็นการพูดเพื่อประโยชน์ของตัวเอง จนในที่สุดก็พัฒนาเป็นการพูดแทนคนอื่น เมื่อวิชาชีพทนายความมีการพัฒนาจนถึงสามารถเรียกตกลงให้มีค่าตอบแทนการว่าความ ดังนั้น ค่าตอบแทนการว่าความที่ทนายความเรียกเอาจากลูกความ จึงได้วิวัฒนาการขึ้นควบคู่กับวิชาชีพทนายความด้วยตามความเหมาะสมและความง่ายของคดีความ และฐานะของตัวลูกความด้วย จึงส่งผลให้รูปแบบการเรียกค่าตอบแทนการว่าความมีความหลากหลายยิ่งขึ้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นต้นกำเนิดของวิชาชีพทนายความในยุคใหม่

วิชาชีพทนายความ เริ่มต้นได้จากการที่ยุคกลางเริ่มเสื่อมลงประเทศต่างๆ ในยุโรปได้สร้างหลักกฎหมายใช้บังคับในประเทศของตนเอง โดยประยุกต์มาจากกฎหมายโรมันให้เหมาะสมกับสภาพสังคมของแต่ละประเทศ ประเทศเหล่านี้ จึงใช้กฎหมายในรูปแบบของระบบกฎหมายลายลักษณ์อักษรเช่นเดียวกับสมัยโรมัน จนเป็นแบบอย่างที่ดีของวิชาชีพทนายความในประเทศต่างๆ ที่ใช้กฎหมายระบบกฎหมายลายลักษณ์อักษรมาจนถึงปัจจุบัน วิชาชีพทนายความจึงยังคงมีบทบาทสำคัญและทรงด้วยคุณค่าในการต่อสู้คดีแทนตัวความอยู่เช่นเดิมโดยมีรายละเอียดของแต่ละประเทศแตกต่างกันไปเพื่อที่จะตอบสนองความต้องการของประชาชนในสังคมนั้น^๒

สหประชาชาติได้วางหลักเกณฑ์เกี่ยวกับบทบาทของทนายความไว้ในหลักการพื้นฐานว่าด้วยบทบาทของทนายความ (United Nations Basic Principles on the Role of Lawyers)^๓ โดยได้วางหลักการพื้นฐานเอาไว้ ๘ ประเด็น คือ การเข้าถึงทนายความและบริการทางกฎหมาย (Access to lawyers and legal services) กลไกพิเศษในการปกป้องในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา (Special safeguards in criminal justice matters) การผ่านเกณฑ์และการฝึกอบรม (Qualifications and training) หน้าที่และความรับผิดชอบ (Duties and responsibilities) การรับประกันสำหรับการทำหน้าที่ของทนายความ (Guarantees for the functioning of lawyers) เสรีภาพในการแสดงออกและรวมกลุ่ม (Freedom of expression and association) การรวมกลุ่มทางวิชาชีพของทนายความ (Professional associations of lawyers) และกระบวนการทางวินัย (Disciplinary proceedings)

ดังนั้น ทนายความจึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการยุติธรรมที่จำเป็นอย่างยิ่ง และจะขาดไม่ได้แต่ด้วยข้อจำกัดและลักษณะงานว่าความซึ่งเป็นงานที่ต้องอาศัยความรู้ ความชำนาญพิเศษในทางกฎหมาย อันมีลักษณะเป็นงานวิชาชีพ การว่าความโดยตัวคู่ความเองจึงปรากฏให้เห็น

^๒ ภัทระ ลิ้มปิติระ.๑๕๕๗.หลักนิติธรรมสากลกับวิชาชีพทนายความ.วารสารกระบวนการยุติธรรม ปีที่ ๗ เล่มที่ ๓ กันยายน - ธันวาคม ๒๕๕๗

^๓ Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990.

เฉพาะตัวคู่ความที่ประกอบวิชาชีพทนายความเท่านั้น ดังที่ทราบกันดีว่าทนายความเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อประชาชนในทางคดี เนื่องจากเป็นผู้มีความรู้ความสามารถทางด้านกฎหมายโดยตรง จึงสามารถช่วยเหลือประชาชนที่มีคดีความให้ได้รับความเป็นธรรมและความถูกต้องตามกฎหมาย ตลอดจนแนะนำแก้ไขปัญหาต่างๆ ทางกฎหมายให้คลี่คลายลง วิชาชีพทนายความจึงเป็นวิชาชีพที่ทรงเกียรติวิชาชีพหนึ่งที่สังคมให้การเคารพและศรัทธา วิชาชีพทนายความมีบทบาทต่อสังคมมาเป็นเวลาช้านานและมีวิวัฒนาการตลอดมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ สืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีในแต่ละยุคแต่ละสมัย

การประกอบวิชาชีพทนายความตามหลักนิติธรรม

การพัฒนาสังคมเพื่อให้ประชาชนในสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขได้ ต้องเป็นสังคมที่ใช้หลักกฎหมายในการปกครอง (Rule by Law) เพื่ออยู่ร่วมกันของคนในสังคม แต่ตามกฎหมายก็มิได้เป็นหลักในสังคมอย่างสมบูรณ์แบบ เนื่องจากจากกฎหมายนั้น ล้วนมีที่มาจากมนุษย์ จึงทำให้มีทั้งดีและไม่ดี บางคนจึงอาจใช้กฎหมายสร้างความไม่เป็นธรรมและเป็นเครื่องมือทำลายล้างฝ่ายตรงข้ามพร้อมกับใช้กฎหมายสร้างความถูกต้องชอบธรรมให้กับตนเองหรือความเป็นธรรมในแต่ละประเทศอาจแตกต่างกันได้ จึงมีการนำเสนอแนวคิดเรื่องหลักนิติธรรม (Rule of Law) ^๔ ขึ้นมา เพื่อให้เป็นหลักประกันแก่ประชาชนในสังคมว่ากฎหมายที่บังคับใช้อยู่ นั้น ไม่ได้เกิดขึ้นตามอำเภอใจ แต่มีหลักการพื้นฐานบางอย่างด้วย^๕

หลักนิติธรรมจะดีกว่ากฎของบุคคลใด ^๖ นับเป็นจุดกำเนิดที่อ้างอิงกันเรื่อยมาของแนวคิดหลักนิติธรรม ส่วนทางประวัติศาสตร์ก็พบว่า แนวคิดนี้เกิดขึ้นในหลากหลายประเพณี และหลากหลายทวีป และมีการพัฒนาการควบคู่ไปกับ วิวัฒนาการของประวัติศาสตร์กฎหมาย อาทิ ประมวลกฎหมาย ฮัมมูราบี (Code of Hammurabi) โดยพระเจ้าฮัมมูราบีแห่งบาบิโลน ๑๗๖๐ ปีก่อนคริสตกาลเป็นหนึ่งในตัวอย่างแรกๆ ของกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร และเผยแพร่ให้กับประชาชนทราบ และนำไปใช้บังคับกับผู้ปกครองด้วย แม้แต่ในโลกอาหรับที่อุดมไปด้วยจารีตประเพณีตามกฎหมายอิสลาม (Islamic law) ก็ยังยอมรับหลักสูงสุดของกฎหมาย (Supremacy of law) หลักการพื้นฐานในการยึดถืออำนาจของรัฐบาลว่า จะต้องค้ำประกันและยึดถือเอาความปรารถนาของประชาชนก่อนความปรารถนาของผู้ปกครอง หลักการดังกล่าวนี้ สามารถพบได้ท่ามกลางหลักคุณธรรมและจารีตประเพณีปรัชญาในทวีปเอเชีย อาทิ ขงจื้อ เป็นต้น

^๔ ชัยวัฒน์ วงศ์วัฒนศานต์, “หลักนิติธรรม (Rule of Law),” ในรวมบทความทางวิชาการเนื่องในโอกาสครบรอบ๙๐ ปีธรรมศาสตร์อารยธรรมศักดิ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๓.

^๕ จันทจิรา เอี่ยมมยุรา, “หลักนิติธรรมกับการพัฒนากระบวนการยุติธรรมฯ,” Available [Online] URL: <http://www.enlightenedjurists.com/directory/97/The-Rule-of-Law.html>, ๒๕๕๖ (สิงหาคม, ๑).

^๖ Aristotle, Benjamin Jowett, Trans., Politics, (New York: Dover Publications, 2000), p. 16.

แนวคิดของหลักนิติธรรมปรากฏอยู่ในกฎบัตรสหประชาชาติ (Charter of United Nations)^๗ ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights: UDHR)^๘ และตราสารต่างๆ อีกมากมาย ซึ่งล่าสุด คือปฏิญญาของที่ประชุมระดับสูงของสมัชชาใหญ่ว่าด้วยหลักนิติธรรมในระดับชาติและระดับสากล (Declaration of the High-level Meeting of the General Assembly on the Rule of Law at the National and International Levels)^๙ เพื่อให้หลักนิติธรรมสามารถนำมาวินิจฉัยได้อย่างเป็นรูปธรรมมากกว่าเป็นนามธรรม จึงมีการนำหลักการทางสถิติเข้ามาเป็นตัวชี้วัดในเรื่องหลักนิติธรรม เพื่อให้สามารถนำมาคำนวณค่าเป็นตัวเลขได้ จึงเป็นที่มาของโครงการยุติธรรมโลก (World Justice Project: WJP) ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาภาคเอกชนและเป็นอิสระ มุ่งส่งเสริมหลักนิติธรรมเพื่อเป็นพื้นฐานการพัฒนาชุมชนให้มีโอกาสและความเท่าเทียมทั่วโลก ส่วนการจัดทำดัชนีชี้วัดหลักนิติธรรม (WJP Rule of Law Index) เป็นเครื่องมือการประเมินเชิงปริมาณที่ออกแบบโดยโครงการยุติธรรมโลก เพื่อวัดว่าประเทศต่างๆ ยึดมั่นต่อหลักนิติธรรมมากน้อยเพียงใด โดยคำนึงถึงความรู้สึกรู้สึกจากพลเมืองทั่วไป และการติดตามการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาที่ผ่านมามาจัดทำทุกปี

สำหรับมาตรฐานสากลของระบบกระบวนการยุติธรรม เป็นแนวทางในการปรับปรุงพัฒนาการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม (Access to Justice) อันเป็นผลสำคัญจากนโยบายทางสังคมบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ และกฎหมาย รวมทั้งกระแสสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศซึ่งเป็นพัฒนาการที่เริ่มต้นจากระบบวิธีพิจารณาแบบเอกชนนิยมไปสู่แนวคิดแบบสวัสดิการนิยม โดยที่รัฐมีภาระในการดูแลสวัสดิการของประชาชน รวมถึงสิทธิประการสำคัญ คือ สิทธิในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม นอกจากนั้น มาตรฐานสากลของระบบกระบวนการยุติธรรมนี้ ยังถือเป็นลักษณะของกระบวนการที่ดีและมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ เป็นกระบวนการพิจารณาที่ยุติธรรม รวดเร็วและเสียค่าใช้จ่ายน้อย ลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการพิจารณาในศาลโดยทั่วไปเลย ที่เดียว^{๑๐}

หลักนิติธรรมสากลมีตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้องกับวิชาชีพทนายความในประเด็นสำคัญ คือ การเข้าถึงความยุติธรรมอย่างเท่าเทียม (Equal Access to Justice)^{๑๑} และการที่ทนายความต้องเข้าฝึกอบรมเพิ่มเติมความรู้เกี่ยวกับวิชาชีพอย่างต่อเนื่อง ดังนี้

๑. การเข้าถึงความยุติธรรมหลักการพื้นฐานว่าด้วยบทบาทของทนายความในส่วนของ การเข้าถึงทนายความและบริการทางกฎหมาย (Access to lawyers and legal services) รายละเอียดดังนี้

^๗ Preamble and Article 2 of Charter of United Nations.

^๘ Preamble of Universal Declaration of Human Rights.

^๙ General Assembly Resolution 67/1 (30 November 2012).

^{๑๐} วรณชัย บุญบำรุง, ธนกร วรปรัชญากุล, และสิริพันธ์ พลรบ, หลักและทฤษฎีกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์วิญญูชน จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๕๘.

^{๑๑} The World Justice Project, The World Justice Project Rule of Law Index 2012-2013, p. 27.

๑.๑ ทุกคนมีสิทธิในการร้องขอความช่วยเหลือจากทนายความที่ตนเลือกในการปกป้องและสร้างฐานแห่งสิทธิ และปกป้องพวกเขาในทุกขั้นตอนของกระบวนการทางอาญา

๑.๒ รัฐบาลจะต้องยืนยันว่ามีกระบวนการที่มีประสิทธิภาพ และกลไกสำหรับการเข้าถึงทนายความอย่างมีประสิทธิภาพและเท่าเทียม ให้แก่ทุกคนภายในอาณาเขตและเขตอำนาจรัฐนั้นๆ โดยปราศจากความแตกต่างประการใดๆ อาทิ การเลือกปฏิบัติด้วยพื้นฐานจากเชื้อชาติ สัญชาติสีผิว ถิ่นกำเนิด เพศ อายุ ภาษา ศาสนา ทรัพย์สิน สถานภาพทางเศรษฐกิจหรือสถานภาพอื่นๆ รวมถึงแนวคิดทางการเมืองหรือแนวคิดอื่นๆ

๑.๓. รัฐบาลต้องยืนยันว่ามีบทบัญญัติในการให้เงินทุนและทรัพยากรอื่นๆ ที่เพียงพอสำหรับบริการทางด้านกฎหมายแก่ผู้ยากไร้และผู้ที่ยืดโอกาส องค์กรทางด้านวิชาชีพ ทนายความจึงต้องให้ความร่วมมือในการจัดการ การให้บริการ อำนาจความสะดวกและทรัพยากรอื่นๆ

๑.๔. รัฐบาลและองค์กรทางด้านวิชาชีพ จะต้องส่งเสริมโครงการที่ให้ข้อมูลแก่สาธารณชนเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ต่างๆ ภายใต้กฎหมายและบทบาทที่สำคัญของทนายความในการปกป้องเสรีภาพขั้นพื้นฐานของพวกเขา ควรให้ความสนใจพิเศษแก่ผู้ยากไร้และผู้ที่ยืดโอกาส เพื่อให้บุคคลเหล่านี้สามารถเข้าถึงบริการทนายความได้

สำหรับประเทศไทย รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ ได้บัญญัติหลักการสำคัญที่เกี่ยวข้องกับหลักนิติธรรมว่า “รัฐพึงจัดให้ประชาชนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยสะดวก รวดเร็ว ให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายที่จำเป็นและเหมาะสม รวมตลอดถึงการจัดหาทนายความให้” ทั้งนี้ ทนายความเป็นผู้ประกอบวิชาชีพอิสระที่ไม่ตกอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของภาคส่วนใด แต่ยังคงดำเนินตามหลักเกณฑ์ภายใต้ข้อบังคับมรรยาททนายความ ทนายความจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมในกระบวนการยุติธรรมได้อย่างอิสระ สามารถช่วยคุ้มครองสิทธิของผู้ต้องอรรถคดีในคดีอาญาได้ตลอดทุกขั้นตอน ทนายความมีส่วนช่วยในการเผยแพร่ให้ความรู้ทางกฎหมาย รวมถึงในส่วนของทนายอาสาที่มีส่วนช่วยในการให้ความช่วยเหลือประชาชนทางกฎหมายแก่ผู้ยากไร้หรือผู้ที่ยืดโอกาสให้ได้รับความเป็นธรรม และอำนวยความสะดวกให้ประชาชนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้อย่างทั่วถึง เป็นธรรม และเท่าเทียม ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญและหลักนิติธรรม

การดำเนินคดีอาญาในประเทศไทย มีลักษณะเป็นระบบกล่าวหา (Accusatorial System) ผู้ถูกกล่าวหาจึงได้รับสิทธิต่างๆ ที่จะต่อสู้คดีอย่างเต็มที่ การมีทนายความขอแรงไว้ช่วยเหลือและดำเนินคดีแทนผู้ต้องหาหรือจำเลยในคดีอาญาที่ยากจนต้องการศึกษา ไม้มีความรู้กฎหมาย จึงถือได้ว่าเป็นสาระสำคัญของการดำเนินกระบวนการยุติธรรมทางอาญาให้บังเกิดความยุติธรรมอย่างแท้จริง เพราะเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจไม่ควรจะเป็นปัจจัยในการเข้าถึงความยุติธรรมของประชาชน พัฒนาการทางกฎหมายสำหรับประเทศไทยที่คุ้มครองประชาชนให้สามารถเข้าถึงทนายความได้อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันในปัจจุบันนั้น นอกจากมีทนายความที่ศาลตั้งให้ตามกฎหมายแล้วยังมีอีกหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทางด้านกฎหมายได้ให้ความช่วยเหลือทางด้านกฎหมายกับผู้ที่ยากจน เพื่อให้

สามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันกับผู้ที่มีฐานะ โดยมีสภาพนายความและสำนักงานศาลยุติธรรมเป็นหน่วยงานหลักที่จัดให้มีทนายความอาสาหรือทนายขอแรงบริการแก่ประชาชนทั่วไป สภาพนายความได้ให้ความช่วยเหลือประชาชนทางกฎหมาย โดยทนายอาสาจะเป็นทนายความที่สภาพนายความจัดหามาให้ ค่าปรึกษาเกี่ยวกับกฎหมายเท่านั้น แต่ไม่สามารถว่าความให้แก่ผู้ที่มาขอรับคำปรึกษาได้ ถ้าหากประชาชนต้องการมีทนายความในการว่าความแก่ต่างแต่ไม่มีเงินจ้าง สามารถขอเข้ารับบริการจากสภาพนายความได้ ณ ที่ทำการสภาพนายความ และที่ทำการสภาพนายความประจำจังหวัดนั้นๆ โดยประชาชนที่จะขอช่วยเหลือจึงต้องเป็นผู้ยากไร้และไม่ได้รับความยุติธรรมเท่านั้น เพื่อที่จะได้ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายแต่ประการใด

สำนักงานศาลยุติธรรมได้ให้ความช่วยเหลือประชาชนทางกฎหมายภายใต้ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาเพราะนับตั้งแต่กฎหมายรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้บัญญัติหลักประกันสิทธิของผู้ต้องหาคดีอาญาไว้ว่า มีสิทธิได้รับความช่วยเหลือจากรัฐด้วยการจัดหาทนายความให้ตามที่กฎหมายบัญญัติส่งผลทำให้ต้องมีการแก้ไขประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาในมาตรา ๑๓๔/๑ และต่อมาในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ ก็ได้มีบทบัญญัติรองรับสิทธิในกระบวนการยุติธรรมเช่นกัน ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา ๑๓๔/๑ ได้กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่พนักงานสอบสวนต้องปฏิบัติในการจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหา ในกรณีที่ผู้ต้องหาอายุไม่เกิน ๑๘ ปี ในวันที่พนักงานสอบสวนแจ้งข้อหาคดีที่มีโทษประหารชีวิต หรือคดีที่มีอัตราโทษจำคุกและผู้ต้องหาต้องการทนายความการจัดการจัดหาทนายความพนักงานสอบสวนต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง และทนายความที่รัฐจัดหาให้ได้รับเงินรางวัลและค่าใช้จ่ายตามระเบียบที่กระทรวงยุติธรรมกำหนด กระทรวงยุติธรรมจึงได้ดำเนินการออกกฎกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่พนักงานสอบสวนต้องปฏิบัติในการจัดหาทนายความให้แก่ผู้ต้องหาในคดีอาญาพ.ศ. ๒๕๔๙ พร้อมจัดทำระเบียบกระทรวงยุติธรรมว่าด้วยการจ่ายเงินรางวัลและค่าใช้จ่ายแก่ทนายความที่รัฐต้องจัดหาให้แก่ผู้ต้องหาในคดีอาญา พ.ศ. ๒๕๕๐ เพื่อให้เป็นไปตามบทบัญญัติของประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา ๑๓๔/๑ และรองรับการดำเนินงานในการส่งเสริมสิทธิผู้ต้องหาในการสอบสวนคดีอาญาให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย การให้บริการทางด้านทนายความภายใต้กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาจึงแตกต่างไปจากพระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. 2528 ผู้ต้องหาที่ไม่มีทนายความ ไม่ต้องคำนึงว่า ผู้ต้องหาหรือจำเลยเป็นผู้ยากไร้หรือไม่ได้รับการรับรองสิทธิการเข้าถึงทนายความ โดยรัฐจะต้องเป็นผู้จัดหาทนายความให้โดยในชั้นสอบสวน พนักงานสอบสวนก็ประสานกับสภาพนายความเป็นข้อตกลงในความร่วมมือกันที่จะมีทนายความอาสา ซึ่งแจ้งชื่อที่อยู่และเบอร์โทรศัพท์ ให้แก่สถานีตำรวจทุกสถานีทั่วทุกจังหวัด โดยจัดเป็นระบบการเข้าเวรทนายความอาสาแต่ละวัน และทนายความผู้ที่จะไปให้คำปรึกษาหรือร่วมฟังการสอบสวนต้องมีอายุการว่าความมาแล้วไม่น้อยกว่า ๒ ปี ส่วนในชั้นศาลในคดีอาญาหากจำเลยไม่มีทนายความและประสงค์จะได้ทนายความศาลก็จะตั้งให้เรียกว่าทนายความขอแรง เป็นไปตามระบบบัญชีรายชื่อเรียงตามตัวอักษรหรือเรียงตามลำดับรายชื่อที่สมัครเข้ามาขึ้นชื่อไว้กับศาลนั้นๆ หากศาลขอแรงทนายความเจ้าหน้าที่ศาลก็จะพิมพ์เสนอชื่อทนายความขอแรงตามลำดับคิว โดยไม่คำนึงถึงความรู้ความสามารถหรือความเชี่ยวชาญ

ของทนายความต่อคดีแต่ละประเภท ทั้งจำเลยก็ไม่มีสิทธิเลือกเพราะตามกฎหมายก็ระบุไว้ว่า ศาลตั้งให้เป็นทนายขอแรงรับว่าความให้กับจำเลยโดยจำเลยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายแต่อย่างใด แต่ทนายความจะได้ค่าตอบแทนวิชาชีพจากงบประมาณของกระทรวงยุติธรรมที่ปัจจุบันก็ได้มีการปรับค่าตอบแทนให้สูงขึ้นตามสภาพของเศรษฐกิจ ดังนั้น หลักนิติธรรมถือได้ว่าเป็นเสาหลักที่สำคัญสูงสุดในการค้ำยันกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของสังคมได้อย่างแท้จริง และเป็นเครื่องมือที่ใช้จำกัดและควบคุมการใช้อำนาจโดยไม่ชอบของผู้มีอำนาจทั้งหลาย หลักนิติธรรมจึงเป็นหลักการสำคัญที่ใช้ในการควบคุมกำกับให้รัฐสภา คณะรัฐมนตรี ตุลาการและหน่วยงานของรัฐทั้งหลาย ให้ใช้อำนาจไปตามกรอบที่กฎหมายกำหนดทำให้เกิดสังคมที่เป็นธรรมทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีของบุคคลได้รับการคุ้มครองเมื่อนำมาพิจารณาในบริบทของทนายความซึ่งเป็นกลไกหนึ่งในกระบวนการยุติธรรมที่อยู่นอกเหนือไปจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ พบว่าทนายความมีส่วนช่วยให้ประชาชนสามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยไม่เลือกปฏิบัติ

๒. การฝึกอบรมหลังจากได้รับใบอนุญาตว่าความ

เมื่อทนายความได้รับใบอนุญาตว่าความแล้วก็จะสามารถประกอบวิชาชีพว่าความได้ทันที โดยที่ความสามารถในการว่าความนั้นย่อมขึ้นอยู่กับระบบกฎหมายภายในของแต่ละรัฐ กล่าวคือ โดยทั่วไปแล้วย่อมสามารถว่าความได้ทั่วประเทศ ยกเว้น เสียแต่ในบางกรณี อาทิ สหรัฐอเมริกาที่เป็นรัฐรวม จึงจะจำกัดพื้นที่โดยสามารถว่าความได้แต่เพียงในมลรัฐที่สมัครเท่านั้น ซึ่งหากต้องการที่จะว่าความในมลรัฐอื่นก็จะต้องสมัครสอบใบอนุญาตว่าความใหม่สำหรับมลรัฐนั้นๆ เป็นต้น แต่ในปัจจุบันนี้ เทคโนโลยีได้มีบทบาทอย่างสำคัญในการสื่อสาร ทำให้โลกสามารถติดต่อและส่งข้อมูลข่าวสารถึงกันได้อย่างรวดเร็วและโดยวิธีการที่แตกต่างไปจากเดิม ทั้งมีการพัฒนาขยายความรู้ในเรื่องของทรัพย์สินทางปัญญาออกไปอย่างกว้างขวาง มีการติดต่อค้าขายระหว่างประเทศเพิ่มขึ้นอย่างมาก ตลอดจนมีการทำความเข้าใจในสนธิสัญญาหรืออนุสัญญาต่างๆ ระหว่างประเทศเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นเหตุให้ แต่ละประเทศต้องพิจารณาปรับปรุงแก้ไขกฎหมายของตนเพื่อให้สอดคล้องกับความตกลงระหว่างประเทศเหล่านั้น หน่วยงานที่กำกับดูแลทนายความจึงจำเป็นที่จะต้องพัฒนาการศึกษาวิชากฎหมายและการให้บริการทางวิชาชีพกฎหมายให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง และทัดเทียมกับความก้าวหน้าในสาขาวิชาการต่างๆ รวมตลอดจนการวางระบบและแนวคิดในการปรับบทบาทของนักกฎหมายในประชาคมโลก เพราะจากการที่ประเทศของตนได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การระหว่างประเทศ จึงทำให้องค์ความรู้ของวิชาชีพกฎหมายไม่อยู่นิ่งจากเหตุผลดังกล่าว จึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาวิธีการศึกษาเกี่ยวกับวิชากฎหมาย และนักกฎหมายโดยเฉพาะทนายความให้สามารถใช้ความรู้และประสบการณ์ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมได้อย่างทันยุคทันเหตุการณ์และสามารถแข่งขันได้ อันจะเป็นการเสริมสร้างกระบวนการยุติธรรมให้มีความมั่นคงและมีประสิทธิภาพเป็นที่ยอมรับของประชาคมในทุกระดับสืบไป เมื่อทนายความได้รับใบอนุญาตว่าความแล้ว องค์กรวิชาชีพทนายความต้องมีมาตรการกำหนดให้ทนายความเข้ารับการฝึกอบรมเพิ่มเติมความรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ทนายความมีประสิทธิภาพในการประกอบวิชาชีพได้ดียิ่งขึ้น มิใช่เป็นเพียงการอบรมความรู้พื้นฐานก่อนเข้าสู่วิชาชีพทนายความ แม้ว่าจะยังไม่มีหลักเกณฑ์สากลกำหนดให้การต่อใบอนุญาตว่าความจำเป็น

จะต้องมีการฝึกอบรมอีก แต่ด้วยการเปลี่ยนแปลงของกฎหมายที่มีอยู่ตลอดเวลา ทนายความที่ไม่ได้เข้าถึงข้อมูลของความเปลี่ยนแปลงทางกฎหมาย ย่อมทำให้องค์ความรู้ด้านกฎหมายที่มีอยู่นั้นล้าสมัย ไม่ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของกฎหมาย ประกอบกับในบางกรณีทนายความที่มาต่อใบอนุญาตว่าความเป็นทนายความที่ขาดการไปศาลว่าความมาเป็นเวลานาน องค์ความรู้และทักษะในการว่าความย่อมลดลง

ดังนั้น ควรมีการอบรมเพิ่มเติมความรู้ให้แก่ทนายความที่มาขอต่อใบอนุญาตว่าความ เพราะในแต่ละปีกฎหมายมีการออกใหม่อยู่มากมายหลายฉบับ ประกอบกับวิธีพิจารณาความของแต่ละศาลที่บัญญัติเพิ่มเติมขึ้นมาในการต่อใบอนุญาตว่าความควรกำหนดให้ทนายความเหล่านั้นเข้าอบรมเพื่อเพิ่มเติมองค์ความรู้ให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพื่อให้การปฏิบัติหน้าที่ของทนายความมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ หลักการอบรมทนายความในการต่อใบอนุญาตว่าความเป็นสิ่งพัฒนาคุณภาพของทนายความซึ่งถ้าหากทนายความที่ขาดการต่อใบอนุญาตทนายความเป็นระยะเวลา ยาวนานความรู้ทางด้านกรว่าความย่อมไม่ครบถ้วนและทันสมัย สมควรอย่างยิ่งที่จะกำหนดให้เข้ารับการอบรมเพื่อสอบรับใบอนุญาตว่าความใหม่แทนการให้ต่อใบอนุญาตว่าความ

แนวทางเพื่อให้ประชาชนได้รับบริการจากทนายความที่เหมาะสม หน่วยงานของรัฐควรจัดตั้งสำนักงานให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายในรูปแบบของระบบทนายความพิทักษ์สิทธิ อันเป็นรูปแบบหนึ่งที่ได้รับการพัฒนาเพื่อให้รัฐสามารถให้บริการแก่ประชาชนทางด้านทนายความได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๑๒} เพื่อนำมาปรับเป็นแนวทางที่เหมาะสมในการช่วยเหลือประชาชนในประเทศไทย คือ สำนักงานทนายความเอกชนที่จะเข้ามาให้บริการแก่ประชาชนทางด้านกฎหมายโดยได้รับการสนับสนุนจากกองทุนของรัฐบาล โดยที่รัฐบาลโดยอาจมอบหมายให้กระทรวงยุติธรรมกำหนดมาตรฐานในการให้บริการที่ดีและสำนักงานทนายความที่ผ่านมาตรฐานจะต้องมีทนายความที่มีคุณสมบัติตามที่กำหนด จึงทำให้จำเลยที่ไม่มีเงินจ้างทนายความเอกชนเองก็จะสามารถได้รับการว่าความจากทนายความที่มีคุณภาพไม่แตกต่างไปจากจำเลยที่มีเงินจ้างทนายความจากสำนักงานเอกชน

สรุป

๑) วิชาชีพทนายความตามแนวหลักนิติธรรม

ในปัจจุบัน สถาบันการศึกษาของประเทศไทยหลายสถาบันได้จัดให้มีการเรียนการสอนสาขาวิชากฎหมาย แต่มีลักษณะของการควบคุมคุณภาพของหลักสูตรผ่านทางหน่วยงานด้านการศึกษารัฐ คือ กระทรวงศึกษาธิการในลักษณะเช่นเดียวกับการเรียนการสอนในสาขาวิชาอื่นๆ ไม่มีหลักเกณฑ์โดยเฉพาะสำหรับการควบคุมคุณภาพหลักสูตรทางด้านกฎหมาย จึงส่งผลให้หลักสูตรการศึกษาทางด้านกฎหมายมีสถานะเป็นเพียงสาขาวิชาหนึ่ง มิได้อยู่ในฐานะสาขาวิชาที่เป็นวิชาชีพอย่างแท้จริง แม้ว่าจะมีความพยายามนำองค์กรวิชาชีพ คือ สภาทนายความเข้ามามีส่วนร่วมในการ

^{๑๒} รายละเอียดโปรดดู, ณรงค์ ใจหาญ และคณะ, “รายงานฉบับสมบูรณ์เรื่องโครงการศึกษาและพัฒนาระบบทนายความ สาธารณะ(Public Defender),” Available [Online], URL:www.oja.go.th/doc/Lists/doc1/Attachments/๓๑๘/ทนายความ สาธารณะ.pdf ,๒๕๖๑ (เมษายน, ๔).

จัดการควบคุมมาตรฐานหลักสูตรบ้าง แต่ก็ยังเป็นเพียงตัวแทนของวิชาชีพกฎหมายเพียงสาขาวิชาชีพเดียวเท่านั้น หลายประเทศได้ให้ความสำคัญกับหลักสูตรการศึกษาวิชากฎหมายในระดับอุดมศึกษา มาก ดังจะเห็นได้ว่าการกำหนดหลักเกณฑ์การคัดเลือกผู้ที่จะเข้าศึกษาโดยใช้เกณฑ์ที่ค่อนข้างสูง และมีการทดสอบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษากฎหมายโดยเฉพาะ อีกทั้งยังมีการควบคุมดูแลคุณภาพหลักสูตรจากองค์กร หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทางด้านกฎหมายหลากหลายด้านโดยตรง อย่างชัดเจน เพื่อให้ผู้ที่สำเร็จการศึกษามีคุณภาพ และความพร้อมที่จะเข้าสู่วิชาชีพทางกฎหมายได้อย่างแท้จริง และอยู่ภายใต้มาตรฐานเดียวกันแบบรอบด้าน

บุคคลที่จะเข้าสู่วิชาชีพทนายความนั้น ในประเทศไทยจะใช้วิธีการคัดกรองโดยอาศัยองค์กรวิชาชีพที่ตั้งขึ้นตามกฎหมายเป็นผู้ดูแล และควบคุมคุณภาพ คือ สภาทนายความ ซึ่งเป็นองค์กรที่แยกต่างหากจากสำนักอบรมและศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา ซึ่งทั้งสององค์กรนี้ถือเป็นองค์กรทางด้านกฎหมายที่ได้รับความเชื่อถือในประเทศไทย แต่เนื่องจากกฎหมายได้มีการระบุแยกหน้าที่ให้ สภาทนายความมีอำนาจหน้าที่ในการควบคุม ดูแล วิชาชีพทนายความในลักษณะขององค์กรวิชาชีพเพียงองค์กรเดียว ส่วนเนติบัณฑิตยสภาก็เป็นเพียงสถาบันการศึกษาที่จัดการศึกษาความรู้ในระดับชั้นสูงกว่าปริญญาตรี ที่มีใช้วุฒิทางวิชาชีพโดยตรงเพียงแต่การสอบได้ความรู้ชั้นเนติบัณฑิตนั้น ถือเป็นคุณสมบัติหนึ่งในการที่จะคัดเลือกเข้าสู่อาชีพผู้พิพากษา หรือ พนักงานอัยการ เท่านั้น จึงจะพบว่าในปัจจุบันผู้สำเร็จการศึกษากฎหมายในระดับปริญญาตรีในประเทศไทยก็มักจะต้องทำการเข้าสู่กระบวนการวัดความรู้ในหลายช่องทาง ซึ่งจะค่อนข้างแตกต่างจากต่างประเทศหลายๆ ประเทศ ที่มักจะให้องค์กรเพียงองค์กรเดียวเป็นผู้ดูแลและการคัดกรองบุคคลที่จะเข้าสู่วิชาชีพทนายความ คือ เนติบัณฑิตยสภา (Barrister Council) ซึ่งเป็นองค์กรที่มีตัวแทนจากอาชีพกฎหมายที่หลากหลายเข้าร่วมเป็นสมาชิก จึงสามารถที่สร้างระบบคัดกรองนักกฎหมายที่มีคุณภาพ ภายใต้มาตรฐานความรู้ทางด้านกฎหมายที่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน ได้ค่อนข้างชัดเจนกว่านั่นเอง

๒) การตรวจสอบและควบคุมความประพฤติของทนายความ มีหลักเกณฑ์สากลว่าจะต้องมีความเป็นอิสระปราศจากการแทรกแซงและควบคุมจากรัฐ ซึ่งองค์กรที่กำกับดูแลทนายความเป็นการรวมตัวกันเพื่อที่ทนายความจะได้มาก กำกับดูแลกันเอง โดยมีวิธีการและรูปแบบในรายละเอียดแตกต่างกันในแต่ละประเทศ แต่สิ่งที่สอดคล้องกัน คือ ต้องมีกลไกในการเพิกถอนใบอนุญาตสำหรับทนายความผู้ประพฤติผิดหลักเกณฑ์ที่กำหนด

๓) การฝึกอบรมหลังได้รับใบอนุญาตว่าความ แม้จะไม่มีหลักเกณฑ์สากลในเรื่องนี้กำหนดเอาไว้ให้ว่าทนายความหลังจากได้รับใบอนุญาตแล้วจะต้องเข้ารับการอบรมอีกแต่อย่างไรก็ตาม ตามตัวชี้วัดในหลักนิติธรรมแล้วสมควรที่สภาทนายความจะมีการฝึกอบรมทนายความต่อไปอีกหลังจากที่ได้รับใบอนุญาตว่าความเพื่อเพิ่มพูนความรู้ และในบางศาลมีวิธีการพิจารณาความที่แตกต่างออกไป เพื่อให้การปฏิบัติหน้าที่ของทนายความเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

๔) การทำงานเพื่อช่วยเหลือประชาชนแม้ว่าจะไม่มีกฎระเบียบข้อบังคับให้ทนายความต้องรับว่าความ แต่ในประเด็นเรื่องของหลักนิติธรรมแล้ว ทนายความจะเป็นตัวเชื่อมโยงให้ประชาชนสามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมอันเป็นประเด็นที่สำคัญยิ่ง ดังนั้น จึงเกิดเป็นแนวทางสากล โดยเฉพาะในกรณีคดีทางอาญาที่ผู้ถูกกล่าวหาต้องมีทนายความซึ่งถ้าตัวความไม่สามารถว่าจ้างทนายความได้ รัฐจะต้องจัดหาทนายความเพื่อให้บริการแก่ผู้ถูกกล่าวหาดังกล่าว

สำหรับประเทศไทยแล้ว ถือว่าให้การคุ้มครองแก่ผู้ถูกกล่าวหาทั้งในคดีแพ่ง และคดีอาญา มีการให้บริการทนายความอาสา ทนายความขอแรง และที่ปรึกษากฎหมายจากหน่วยงานต่างๆ ของรัฐ นอกเหนือไปจากสภาทนายความ

๕) การสิ้นสุดวิชาชีพสภาทนายความ เมื่อทนายความประพฤติผิดกฎหมายหรือประพฤติตนผิดมารยาททนายความ ก็มีขั้นตอนการควบคุมและตรวจสอบเมื่อพบว่าประพฤติผิดจริง จึงมีการให้พักหรือเพิกถอนใบอนุญาตโดยแนวทางการสิ้นสุดสภาทนายความจึงสามารถแบ่งไปจากฐานความผิดที่ได้กระทำโดยถ้าเป็นความผิดร้ายแรงก็ไม่สามารถสมัครเข้ามาสู่วิชาชีพทนายความได้อีกกับเมื่อผ่านช่วงระยะเวลาหนึ่ง ก็สามารถสมัครเข้ามาอบรมเพื่อเข้าสู่วิชาชีพได้อีกครั้งหนึ่ง

ข้อเสนอแนะ

๑) ควรที่จะมีการกำหนดหลักเกณฑ์การคัดเลือกผู้ที่จะเข้าศึกษาโดยใช้เกณฑ์และมีการทดสอบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษากฎหมายโดยเฉพาะ อีกทั้งมีการควบคุมดูแลคุณภาพหลักสูตรจากองค์กร หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทางด้านกฎหมายหลากหลายด้านโดยตรงอย่างชัดเจน เพื่อให้ผู้สำเร็จการศึกษามีคุณภาพ และความพร้อมที่จะเข้าสู่วิชาชีพทางกฎหมายได้อย่างแท้จริง และอยู่ภายใต้มาตรฐานเดียวกันแบบรอบด้านไม่ว่าจะสำเร็จการศึกษาจากสถาบันใดย่อมทำให้บัณฑิตมีคุณภาพไม่แตกต่างกัน

๒) แม้ว่าสภาทนายความจะมีคณะกรรมการมารยาททนายความทำหน้าที่วินิจฉัยความประพฤติของทนายความ แต่ก็ไม่ได้มีการเผยแพร่แนวคำวินิจฉัยเป็นการทั่วไป จึงสมควรเผยแพร่คำวินิจฉัยเพื่อให้ทุกคนสามารถเข้าถึงได้

๓) ปัจจุบันสภาทนายความมีการอบรมเพิ่มเติมความรู้แบบที่เป็นหลักสูตรหลัก ๒ หลักสูตร คือ หลักสูตรประกาศนียบัตรสาขากฎหมายชั้นสูง และหลักสูตรทนายความผู้ทำคำรับรองลายมือชื่อและเอกสาร ซึ่งต่อไปควรจะมีการอบรมเพิ่มเติมความรู้ให้กับทนายความที่ทำการต่อใบอนุญาตว่าความ เพราะในแต่ละปีกฎหมายมีการออกใหม่อยู่มาหลายฉบับ จึงสมควรที่ทุกครั้งที่มีการต่อใบอนุญาตว่าความควรจะต้องบังคับให้ทนายความเหล่านั้น เข้าอบรมเพื่อเพิ่มเติมองค์ความรู้ให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ จึงจะทำให้การปฏิบัติหน้าที่ทนายความมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นนอกจากนี้ ทนายความที่ไม่ได้มาต่อใบอนุญาตว่าความเกิน ๑๐ ปี ซึ่งรวมไปถึงข้าราชการที่มีใบอนุญาตว่าความด้วย ต้องสมัครเข้าอบรมและสอบใบอนุญาตว่าความใหม่

๔) แม้ว่าการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายของไทยจะมีช่องทางหลากหลาย แต่ทว่าประสิทธิภาพของทนายความที่ทำหน้าที่ทนายความอาสาหรือทนายความที่ช่วยเหลือ ไม่ได้เป็นทนายความที่มีประสบการณ์เชี่ยวชาญ เมื่อกระทรวงยุติธรรมมีกองทุนยุติธรรมจึงสมควรที่จะนำเงินจากกองทุนมาอุดหนุนสำนักงานทนายความเอกชนที่จะเข้ามาให้บริการแก่ประชาชนทางด้านกฎหมาย ตามรายละเอียดที่กระทรวงยุติธรรมกำหนดมาตรฐานในการให้บริการที่ดี เพื่อมิให้ข้อจำกัดทางด้านเศรษฐกิจเป็นอุปสรรคแก่จำเลยในการเข้าถึงความยุติธรรมที่มีประสิทธิภาพ จำเลยที่ไม่มีเงินจ้างทนายความเอกชนเองก็มีทนายความที่มีคุณภาพไม่แตกต่างไปจากจำเลยที่มีเงินจ้างทนายความจากสำนักงานเอกชนโดยออกกฎเกณฑ์กลางให้หน่วยงานต่างๆ ปฏิบัติให้เหมือนกัน.

บรรณานุกรม

- กิตติศักดิ์ ปรกิติ และสมเกียรติ วรปัญญาอนันต์. (๒๕๕๕). แนวทางการพัฒนาการบริหารงาน
 ยุติธรรมทางแพ่งและพาณิชย์ให้คุ้มค่า. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- จันทจิรา เอี่ยมมยุรา. ((๒๕๕๖). หลักนิติธรรมกับการพัฒนากระบวนการยุติธรรมฯ. ค้นเมื่อ ๔
 เมษายน ๒๕๖๑, จาก <http://www.enlightened-jurists.com/directory/97/The-Rule-of-Law.html>
- ชัยวัฒน์ วงศ์วัฒน์สานต์. (๒๕๔๑). หลักนิติธรรม (rule of law). ใน รวมบทความทางวิชาการ
 เนื่องในโอกาสครบรอบ ๙๐ ปี ธรรมศาสตร์อาจารย์สัญญาธรรมศักดิ์. กรุงเทพมหานคร:
 สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรรณชัย บุญบำรุง, ธนกร วรปรัชญากุล และสิริพันธ์ พลรบ. (๒๕๕๖). หลักและทฤษฎีกฎหมายวิธี
 พิจารณาความแพ่ง เล่ม ๑ (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน ๒๕๕๙.
- สมบัติ พงศ์พิงศักดิ์. (๒๕๕๖). การปฏิรูประบบกระบวนการยุติธรรมทางแพ่งของประเทศไทยสู่
 มาตรฐานสากล. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Aristotle, B. J. (2000). Politics. New York: Dover Publications.
- Choi, K. (2009). Korean foreign legal consultants act: Legal profession of American
 lawyers in South Korea. Asian-Pacific Law & Policy Journal. 11,(1),100-113.
- Denning, A. (1955).The Road to Justice. London: Stevens and Sons.
- Dieng, A. (1997). Role of judges and lawyers in defending the rule of law, Fordham
 International Law Journal, 21(2), 550-557.
- John, J. (2012). The KORUS FTA on foreign law firms and attorneys in South Korea—a
 contemporary analysis on expansion into East Asia. Northwestern Journal of
 International Law & Business, 33(1), 237-282.
- Nye, J. S. (2008). Understanding international conflicts: An introduction to theory and
 history (7th ed.) London: Longman.
- Supreme Court of the United States. (2014). Bar admissions. Retrieved April 4,
 2018, from <http://www.supremecourt.gov/bar/baradmissions.aspx>
- The World Justice Project. (2012).The world justice project rule of law index 2012-
 2013. Washington DC: The World Justice Project.
- Zuckerman, A. (2006). Zuckerman on civil procedure. New York: Sweet & Maxwell.